

מספר הקורס: 1030206

שם הקורס בעברית: הלכה בעת החדשה

שם הקורס באנגלית: Halakha in the Modern Era

שנה"ל: תשפ"ג

שם המרצה: ד"ר יצחק ליפשיץ

שם תכנית הלימודים: התוכנית הבינתחומית בפילוסופיה ובהגות יהודית

סיווג הקורס: סמינר

משך והיקף הקורס: סמסטר ב, 2 ש"ס

נקודות זכות אקדמיות: 2 נ"ז

דרישות קדם: מבוא לספרות חז"ל, הגות יהודית בימי הביניים

מועד שעות הקבלה: ימי שני, 16:00-15:00

פרטי קשר של המרצה: isaacl@shalem.ac.il, 0505669122

מטרת הקורס

היהדות היא דת עתיקה, וההלכה, שהיא מדרכי הביטוי הבולטים של הדת היהודית, אף היא עתיקה ולה תכונה מסורתית. תכונה זו מאפיינת אותה גם בעת החדשה שעברה לא רק שינויים טכנולוגיים רבים, אלא אף שינויים ערכיים. רבים מצפים שההלכה תעבור שינויים אף היא. מטרת הקורס לבחון את כישורי ההלכה להשתנות ואת היסודות הקשיחים יותר שבה. כמו כן, מטרת הקורס היא להעניק כלים להבנת שיקול הדעת של אנשי ההלכה.

תיאור הקורס

באופן מסורתי נשענת ההלכה על טקסטים, הטקסט התלמודי ופרשנותו, ספרי פסק כגון ספרות השאלות והתשובות וכן ספרי ההלכה האנציקלופדיים דוגמת משנה תורה לרמב"ם, ארבעה טורים והשולחן ערוך. אולם יחד עם טקסטים אלה, נשענת ההלכה על שיקול דעת פסיקתי, אשר ממעטים לדון בו, ומייחסים לו תכונות כמעט מיתיות. הקורס יציג את המקורות הבסיסיים, וינסה בעיקר להתחקות אחר שיקול הדעת ההלכתי לסוגיו.

בקורס יידונו סוגיות מטה-הלכתיות כגון סמכות הפוסק, מעמד הטקסט התלמודי ופסיקות מאוחרות יותר ומעמד עקרונות ההלכה מול כלליה.

הדיון יתמקד על נושאים הלכתיים חשובים העומדים פעמים רבות במרכז הדיון הציבורי בישראל, הן של הציבור הדתי, הן של הציבור הישראלי בכלל במפגשו עם ההלכה. הנושאים שיידונו הם מעמד האישה, המעמד האישי, המדינה המודרנית, הפולחן הדתי ושמירת שבת. הנושאים ייבחנו מן הצד העקרוני והתיאולוגי, כמו שיקולי פסיקה ופרספקטיבה ציבורית.

חובות הקורס והרכב הציון בקורס

- עבודה אחת במהלך הסמסטר (באורך של כ-4 עמודים): 40%
- עבודה סופית (באורך של כ-6 עמודים): 60%

ציון עובר: 60

פירוט המפגשים ונושאי השיעורים

שיעור א: שיעור מבוא: שאלות מתודיות:

להלכה שני מקורות עיקריים העומדים בזיקה אלה עם אלה. מחד גיסא עומד המנהג שאופיו הוא מקומי וקהילתי. מאידך גיסא עומד התלמוד אשר התעצב בבבל שמקובל לקבוע את עריכתו הסופית ואת כתיבתו במאה השמינית. הפצתו בעולם היהודי החלה כפי הנראה מאז, והשפעתו והטמעתו חלו בהדרגה. שני מקורות אלה עצבו את ההלכה מתוך דיון, פרשנות מני אז.

בשיעור זה נדון ברקע ההיסטורי של הספרות התלמודית וההלכתית, על עימות והטמעה של הלכה זו כנגד המנהג הנוהג במקומות השונים, וכן על המודעות של אנשי ההלכה לדורותיהם לפער זה.

קריאת חובה:

אגרת רב שרירא גאון, חלקים ד-ה.

קריאה מומלצת:

ישעיהו גפני, יהודי בבל בתקופת התלמוד (ירושלים: הוצאת זלמן שזר, תשנ"א).

ירחמיאל ברודי, "התלמוד בתקופת הגאונים", קנון וכתבי הקודש, עורך יעקב שביט (תל-אביב: הוצאת אוניברסיטת תל-אביב, תשס"ט), עמ' קנג-קסג.

עוזיאל פוקס, תלמודם של גאונים: יחסם של גאוני בבל לנוסח התלמוד הבבלי (ירושלים: הוצאת המכללה האקדמית הרצוג, תשע"ז), עמ' 13-33.

שיעור ב: שינויים של תרבות חומרית

ההבדל הראשון הבולט לעין בין התרבויות של חכמי המשנה והתלמוד ובין התרבות בת זמננו הוא ההבדל בתרבות החומרית: הבתים, הרהיטים, המזון, הלבוש. הבדלים אלה נתנו את אותותיהם על עיצוב ההלכה התלמודית. כבר בימי הביניים, חרף מיעוט הידע ההיסטורי, ידעו החכמים באירופה של ימי הביניים, שתרבותם שונה. בשיעור זה נעמוד על הבדלים אלה ועל השלכות ההלכתיות בעבר ובהווה.

קריאת חובה:

תוספות עבודה זרה טו ע"א;

מרדכי מסכת פסחים הסדר בקצרה רמז תריא.

קריאה מומלצת:

Reinhart Koselleck, The Practice of Conceptual History: Timing History, Spacing Concepts (Cultural Memory in the Present), tr. Todd Samuel Presner (Stanford: Stanford University Press, 2002).

שיעור ג: שינויים של תרבות סוציאלית

קיים ויכוח במחקר ההיסטורי על היקף ההבדל הפסיכולוגי בתקופות השונות, אבל אין ספק שהתקיים הבדל סוציאלי. המאבק לשוויון מעמדי ומגדרי אמנם לא פסק עד זמננו, אך אין ספק ששפר גורלם של מעמדות נמוכים בתקופתנו. אף להבדל הסוציאלי השלכות על ההלכה ובהם נדון בשיעור זה.

קריאת חובה:

ר' משה פיינשטיין, שו"ת אגרות משה אורח חיים חלק ה סימן כ;

ר' יחיאל יעקב ויינברג, שו"ת שרידי אש חלק ב סימן לט.

קריאה מומלצת:

מישל פוקו, תולדות השיגעון בעידן התבונה, תרגם אהרן אמיר (ירושלים: הוצאת כתר, תשמ"ו), עמ' 38-56.

שיעור ד: מעמד האישה:

לא מעט סבורים כי הפמיניזם מסמן את המהפכה החשובה ביותר של העת החדשה. נוכח אמירה זו, נראה שההלכה נותרה הרחק מאחור. אחת הדוגמאות הבולטות לדבר היא העובדה שהפולחן הדתי מתנהל כמעט כולו על ידי גברים ואילו הנשים עדיין יושבות בבתי הכנסת מאחורי מחיצה. בשיעור זה ייבחנו הסיבות כמו האפשרות ליצור שינוי.

הנושאים שייבחנו יהיו האם ההלכה מכירה בשוויון זכויות ובשוויון המעמד האישי (מצוות עשה שהזמן גרמן, ברכת "שלא עשני אישה"). מהי האפשרות לחולל שוויון בין גברים ונשים בשמירת מצוות? בדין האזרחי? נשים דיינות? כמו כן תועלה השאלה אם יש מקום לתיאולוגיה פמיניסטית ולהשלכותיה על ההלכה.

קריאת חובה:

מגילה, כג ע"א;

שו"ת מהר"ם, לבוב, סימן תב;

יחווה דעת חלק ד סימן טו;

מנחות מג ע"ב.

קריאה מומלצת:

חנה קהת, פמיניזם ויהדות (תל-אביב: הוצאת משרד הביטחון, 2008).

אברהם וינרוט, פמיניזם ויהדות (תל-אביב: הוצאת ידיעות ספרים, 2001).

שיעור ה: דיני נישואין:

המכשול החמור ביותר בפני חיים הלכתיים פמיניסטים הוא דיני הנישואין. הגבר הוא המקדש את האישה. הכלה פסיבית בטכס הנישואין. יתר על כן, במקרה בו מפרקים את החבילה, דומה שלגבר חירות רבה יותר, ואילו האישה כבולה בנישואין שהיא איננה מעוניינת בהן עד קבלת גט.

בשיעור יבחן הנושא העקרוני בזיקה לשאלות האם הגבר קונה את האישה? האם יש אפשרות או צורך לשנות את טכס הנישואין בימינו? האם אפשר לעשות אותו שוויוני יותר? האם יש מקום להגדיר מחדש את מוסד הנישואין?

קריאת חובה:

קידושין ב ע"א; ו ע"א-ב;

רמב"ם, **משנה תורה**, הלכות אישות יד הלכה ח;

שו"ת מהר"ם מרוטנבורג דפוס פראג סימן אלף כב.

קריאה מומלצת:

מנחם אלון, מעמד האישה: משפט ושיפוט, מסורת ותמורה (בני-ברק: הוצאת הקיבוץ המאוחד, 2005).

שיעור ו: האיסורים המיניים:

מישל פוקו דן בריסון המיניות כמכשיר פוליטי. ההלכה עוסקת לא מעט בריסון המיניות. נדון עד כמה משמש ריסון זה לצרכים פוליטיים ומהו המשקל המהותני בריסון זה. קוד התנהגות אחיד הוא תנאי חברתי בסיסי למדי. שמירה על קוד צניעות שונה של אנשים דתיים מפריע לא מעט בפיתוח יחסי חברות. נושא זה דורש דיון הלכתי ומטה-הלכתי.

בשיעור זה נעסוק בשאלות הקטנות ובשאלות הגדולות: האם קול באשה ערווה? האם קיים קוד לבוש הלכתי בכלל? האם קיים עוד צורך לכסות את הראש? האם ההלכה מבחינה בין צניעות גברים ונשים? כמו כן נבחן את הסיבות לגבולות של צניעות הנדרשים בהלכה.

קריאת חובה:

ברכות כד ע"א;

מרדכי, ברכות רמז פ;

ראבי"ה ח"א, ברכות סימן עו;

שו"ת מהר"ם אלשקר, סימן לה.

קריאה מומלצת:

ר' יחיאל יעקב ויינברג, שרידי אש, ח"א סימן עו.

מישל פוקו, תולדות המיניות – הרצון לדעת, תרגם גבריאל אש (תל אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1996), עמ' 7-14; 39-53.

שיעור ז: תפילה, בית הכנסת, מסורת ושינוי:

עבור מי שנכנס לראשונה לבית כנסת, הסידור הוא תשבץ היגיון חסר פשר. הניסוח ערכאי והתנהלות הטקסית זרה עבורו וקשה למעקב. עולם הדימויים שייך למציאות של העולם העתיק. לתפיסת טבע עתיקה שבה המים מעל השמים, מציאות שבה האל נתפס כמלך שנתינו מייחלים לחסדו.

בשיעור זה ייבחנו אספקטים היסטוריים והלכתיים של התפילה. התפילה כפי שהיא נהוגה היום היא פרי אלפיים שנה של התגבשות ועיצוב. מן המעבר של התפילה הפרטית לתפילה הציבורית, כנראה בגלל רצון למלא את מקום המקדש שחרב, עם עיצוב "מטבע ברכות" אשר היווה תשתית שהסדירה את התפילה כפי שהיא היום, ובסופו של תהליך, המצאת הדפוס שאיחדה את נוסחי התפילה השונים. האם יש מקום היום, לשנות את התפילה המקובעת? האם הגיע הזמן לשנות נוסחי תפילה הקשורים לתקופה היסטורית שהשתנתה? שאלות נוספות יועלו, כמו אם הגיע הזמן לבטל את עזרת הנשים? את מבנה בית הכנסת? את תפקיד תפילת הציבור בכלל?

קריאת חובה:

ר' משה פיינשטיין, שו"ת אגרות משה או"ח, ח"א סימן לט; ח"ד, סימן כט; ח"ב סימן יב.

קריאה מומלצת:

שמואל ספראי, "האם הייתה קיימת עזרת נשים בבית הכנסת בתקופה העתיקה", בימי הבית ובימי המשנה, מחקרים בתולדות ישראל (ירושלים: הוצאת מאגנס, תשנ"ד), 159-168.

שיעור ח: שבת:

שמירת שבת היא מן המאפיינים הבולטים של שמירת מצוות, הן בחברה הישראלית, הן בהלכה. המאמץ שנדרש להתאפק משימוש בכלי תקשורת, האיסור לנהוג במכונית, לבשל, לנגן. ובעוד שמנוחה היא ערך מקובל, השמירה ממלאכה על פי הגדרות ההלכה אינה מובנת כלל. בשיעור זה נפצח את הגדרות ההלכה ואת יסודותיה התיאולוגיים.

כמו כן נבחן את צביונה של שמירת השבת בעת החדשה. האם יש מקום לדון מחדש באמצעים טכנולוגיים מודרניים – חשמל, אוטומציה, האם ייתכנו דרכים חדשות לבטא את המנוחה?

קריאת חובה:

רמב"ם, משנה תורה, הלכות שבת, פרק א;

הרב וואזנר, שו"ת שבט הלוי חלק ג סימן מא.

קריאה מומלצת:

יוסף יצחק ליפשיץ, רזא דשבת (ירושלים: הוצאת שלם, תש"ע) עמ' 46-55.

שיעור ט: ביו-אתיקה: שאלות בביו-אתיקה בהלכה

מדינת ישראל היא מן המתקדמות בעולם במספר נושאים ביו-אתיים מחד גיסא ומן המאחרות מאידך גיסא. ישראל היא מן הראשונות להתיר ולפתח תחומים של הנדסה גנטית, שיבוט, הפריה מלאכותית. היא אפילו מתירנית למדי בהיתר של הפלות. מאידך גיסא היא אוסרת הריגה מתוך רחמים. הסיבה לדבר היא הישענות על וועדה אתית המורכבת מרבנים ואנשי אקדמיה. להלכה היהודית יש אמירה מורכבת ומעניינת בשאלות ביו-אתיות. במהלך שיעור זה והשיעור הבא נבחן מספר נושאים:

- א. החיים והמוות. נבחן את קביעת ההלכה של תחילת החיים ולפיכך את עמדת ההלכה בנושא הפלות מלאכותיות והבסיס להתירן.
- ב. סוף החיים. מהו רגע המוות בהלכה ומתי מותרת קצירת איברים לצורך השתלה?
- מתי מותרת הפסקת חיים מתוך רחמים.
- ג. שאלות של העדפת טיפול בחולה אחד על פני אחר.

קריאת חובה:

ויקרא יט:טז;

שמואל א פרק לא; שמואל ב פרק א;

ספרא, קדושים, פרשה ב פרק ד אות ח;

הרב משה פיינשטיין, שו"ת אגרות משה, חושן משפט, ח"א, סימן עג-ד;

הרב יצחק וייס, שו"ת מנחת יצחק, ח"ה סימן ח;

הרב שלמה אוירבך, שו"ת מנחת שלמה, ח"א סימן צא.

קריאה מומלצת:

מרדכי הלפרין, "מניעת טיפול בחולה ALS והמתת חסד, אסיא נט-ס, כרך טו ג-ד, תשנ"ז.

שיעור י': כשרות והכימיה של המזון

הלכות כשרות נשענות לא מעט על הנחות פיזיקליות וזואולוגיות של העולם העתיק. מה ניתן לשנות בהלכות אלה? מה מעמד כלים העשויים מחומרים אטימיים? מה מעמד שיטות ניקוי מודרניות? מה דינם של חומרים חדשים בתעשיית המזון שמקורם מדברים אסורים? מה מעמד כלי זיהוי מודרניים? עד כמה תלויה ההלכה בטכנולוגיה עתיקה?

קריאת חובה:

ערוך השלחן, יורה דעה סי' ק; ר' משה פיינשטיין, שו"ת אגרות משה, או"ח, חלק ד סימן ב;

הרב דוב ליאור, בתוך יצחק דביר, "בליעת כלים בימינו", אמונת עתיד 101, ימ' 134-150.

שיעור יא: מועדי ישראל והזיכרון ההיסטורי:

מועדי ישראל, אלה המנויים במקרא ואף החדשים יותר, חנוכה ופורים, לכולם זיקה היסטורית. המרחק ההיסטורי מעורר דיון וחשיבה מחדש על הרלבנטיות של מועדים אלה. מצד שני, קיים צורך לתת ביטוי דתי לאירועים בני זמננו, ונראה שהספרות ההלכתית קופאת בשמרנותה. נדון בצורך בשינוי ובסיבות לשמרנות.

קריאת חובה:

הרב יצחק הרצוג, שו"ת היכל יצחק, אורח חיים סימן סא;

הרב משה פיינשטיין, שו"ת אגרות משה, יורה דעה חלק ד סימן נז.

קריאה מומלצת:

יוסף תבורי, מועדי ישראל בתקופת המשנה והתלמוד (ירושלים: הוצאת מאגנס, 1995).

שיעור יב: פסיכולוגיה מודרנית והשלכותיה:

שמירת ההלכה לענפיה השונים תלויה באחריות אישית. עד כמה משפיעים מחקרים פסיכולוגיים על ההלכה? האם למשל, נחשב בעל המסרב לגרש את אשתו כשפוי? האם ניתן להשתמש בכלים פסיכולוגיים כדי להתיר כבלי נישואין?

קריאת חובה:

תהילה אליצור, "אלימות הבעל כעילה לכפיית גט, עיון מחודש בדעת הרא"ש", פרסומי משרד המשפטים, דעת, משפט עברי, תשע"ד, גליון 433, עמ' 125-153.

קריאה מומלצת:

יוני רוזנצווייג, נפשי בשאלתי: הלכות בריאות הנפש (ירושלים: קורן, תשפ"ב), עמ' 73-108.

שיעור יג: סיכום